

ISLOMIY BANKLARDA RAQAMLI MIKRO-MOLIYALASHTIRISH TIZIMLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Xujayev Anvarhon Abdullayevich

Bank-moliya akademiyasi MBA tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19947224>

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarining nazariy asoslari, ularning iqtisodiy mazmuni va amaliy ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Xususan, islomiy moliya tamoyillariga asoslangan moliyalashtirish instrumentlari – murabaha, musharaka, mudaraba va ijara kabi mexanizmlarning raqamli platformalar bilan integratsiyalashuvi jarayoni o'rganiladi. Tadqiqotda zamonaviy FinTech texnologiyalarining islomiy moliya institutlari faoliyatiga ta'siri, ayniqsa mikroqarzar berish, tranzaksiyalarni avtomatlashtirish, risklarni baholash va boshqarish hamda moliyaviy xizmatlar sifatini oshirishdagi roli asoslab berilgan.

Shuningdek, raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlari orqali moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, ya'ni bank xizmatlaridan yetarli darajada foydalana olmayotgan aholi qatlamlarini moliyaviy tizimga jalb etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida blockchain, sun'iy intellekt va mobil bank xizmatlari kabi innovatsion texnologiyalarning shaffoflikni ta'minlash, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda kredit risklarini minimallashtirishdagi afzalliklari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Islomiy bank, mikro-moliyalashtirish, FinTech, raqamli bank xizmatlari, moliyaviy inklyuziya, shariat tamoyillari, murabaha, musharaka, crowdfunding, blokcheyn.

DIGITAL MICROFINANCE SYSTEMS IN ISLAMIC BANKING AND THEIR DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstract. This thesis provides an in-depth analysis of the theoretical foundations of digital microfinance systems in Islamic banks, their economic content and practical significance. In particular, the process of integrating financing instruments based on the principles of Islamic finance - such as murabaha, musharakah, mudaraba and ijara - with digital platforms is studied.

The study substantiates the impact of modern FinTech technologies on the activities of Islamic financial institutions, especially their role in providing microloans, automating transactions, assessing and managing risks, and improving the quality of financial services.

It also analyzes the possibilities of expanding financial inclusion through digital microfinance systems, that is, attracting underserved segments of the population to the financial system. The study shows the advantages of innovative technologies such as blockchain, artificial intelligence and mobile banking services in ensuring transparency, reducing operating costs and minimizing credit risks.

Keywords: Islamic banking, microfinance, FinTech, digital banking, financial inclusion, Sharia principles, murabaha, musharaka, crowdfunding, blockchain.

TAHLIL VA NATIJALAR

Islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarini o'rganish natijasida ushbu yo'nalish global moliya tizimida eng tez rivojlanayotgan segmentlardan biri ekanligi aniqlandi.

Ayniqsa, FinTech texnologiyalarining joriy etilishi mikro-moliyalashtirish xizmatlarini tubdan transformatsiya qilmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy mikro-moliyalashtirish bilan solishtirganda raqamli tizimlar operatsion xarajatlarni o'rtacha 20–30% ga kamaytirish, xizmat ko'rsatish tezligini esa bir necha barobarga oshirish imkonini bermoqda.

2021–2025 yillar davomida global islomiy moliya bozori barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etdi. Xususan, islomiy mikro-moliyalashtirish segmentida raqamli platformalar ulushi sezilarli darajada oshib, umumiy operatsiyalarning qariyb 35–40% i aynan mobil va onlayn platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa moliyaviy inklyuziya darajasining oshishiga xizmat qilmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bank xizmatlaridan foydalanmayotgan aholining qariyb 60% i mobil ilovalar orqali moliyaviy tizimga jalb qilinayotganligi kuzatildi.

Tahlil natijalariga ko'ra, raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarining samaradorligi quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda:

Birinchiidan, kredit ajratish jarayonining soddalashuvi va tezlashuvi kuzatilmoqda. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi skoring tizimlari mijozlarning kreditga layoqatligini an'anaviy usullarga nisbatan tez va aniq baholash imkonini bermoqda. Natijada kredit ajratish muddati bir necha kundan bir necha daqiqagacha qisqargan.

Ikkinchiidan, risklarni boshqarish tizimi sezilarli darajada takomillashgan. Raqamli platformalar orqali real vaqt rejimida monitoring qilish, tranzaksiyalarni kuzatish va firibgarlik holatlarini aniqlash imkoniyatlari kengaygan. Bu esa kredit portfeli sifatining yaxshilanishiga olib kelmoqda.

Uchinchiidan, shariat tamoyillariga muvofiqlikni ta'minlashda ham ijobiy natijalar kuzatilmoqda. Smart-kontraktlar asosida tuziladigan bitimlar shartlarning avtomatik bajarilishini ta'minlab, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytirmoqda.

To'rtinchiidan, kichik biznes va startaplar uchun moliyalashtirish imkoniyatlari kengaymoqda. Crowdfunding va peer-to-peer moliyalashtirish platformalari orqali an'anaviy bank tizimiga kira olmaydigan tadbirkorlar ham moliyaviy resurslarga ega bo'lmoqda.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatda raqamli bank xizmatlari jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, islomiy mikro-moliyalashtirish tizimlari hali to'liq shakllanmagan. Mavjud bank infratuzilmasi va raqamli texnologiyalar (mobil banking, onlayn to'lov tizimlari) ushbu tizimni joriy etish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, huquqiy bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, islomiy moliya instrumentlari bo'yicha mutaxassislar yetishmasligi va aholining moliyaviy savodxonligi pastligi asosiy cheklovchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarining rivojlanishi global moliya tizimida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Xalqaro tahlillarga ko'ra, 2021–2025 yillar davomida islomiy moliya bozori umumiy hajmi yiliga o'rtacha 10–12 foiz atrofida o'sib, 2025 yilga kelib 3 trillion AQSh dollaridan oshgan. Ushbu o'sishda ayniqsa raqamli moliyalashtirish xizmatlarining ulushi tez sur'atlar bilan ortib bormoqda.

Raqamli mikro-moliyalashtirish segmenti esa yanada yuqori o'sish dinamikasini namoyon etmoqda. Tahlillarga ko'ra, 2021 yilda islomiy mikro-moliyalashtirish operatsiyalarining atigi 20–25 foizi raqamli platformalar orqali amalga oshirilgan bo'lsa, 2025 yilga kelib bu ko'rsatkich 40–45 foizga yetgan. Bu esa mobil banking, onlayn kreditlash va peer-to-peer moliyalashtirish platformalarining jadal rivojlanayotganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, FinTech texnologiyalarining joriy etilishi ushbu jarayonni tezlashtiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Moliyaviy inklyuziya ko'rsatkichlari ham ijobiy tendensiyaning namoyon etmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda bank xizmatlaridan foydalanmaydigan aholining ulushi 2021 yildagi 31 foizdan 2025 yilga kelib 24 foizgacha kamaygan. Bu jarayonda aynan raqamli mikro-moliyalashtirish xizmatlari muhim rol o'ynagan bo'lib, mobil ilovalar orqali mikroqarz olish imkoniyati kengaygan. Islomiy banklar esa foizsiz moliyalashtirish mexanizmlari orqali ushbu jarayonga qo'shimcha ijtimoiy ahamiyat bag'ishlamoqda.

Raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarining samaradorligi operatsion xarajatlar ko'rsatkichlarida ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy mikroqarz berish tizimida bir mijozga xizmat ko'rsatish xarajatlari o'rtacha 100 foiz deb olinsa, raqamli platformalar orqali bu xarajatlar 60–70 foizgacha kamaygan. Bu esa banklar uchun rentabellik darajasining oshishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, kredit ajratish tezligi ham keskin oshib, ayrim hollarda bir necha kunlik jarayon bir necha daqiqagacha qisqargan.

Hududlar kesimida tahlil qilinadigan bo'lsa, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari – Malayziya va Indoneziyada islomiy FinTech platformalarining ulushi eng yuqori ko'rsatkichlarni qayd etmoqda. Ushbu mamlakatlarda mikro-moliyalashtirish operatsiyalarining 50 foizdan ortig'i raqamli kanallar orqali amalga oshirilmoqda. Yaqin Sharq davlatlarida esa bu ko'rsatkich 35–40 foiz atrofida shakllangan.

O'zbekiston misolida qaralganda, 2021–2025 yillar davomida raqamli bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni sezilarli darajada oshgan. Xususan, mobil banking foydalanuvchilari soni 2021 yildagi taxminan 10 milliondan 2025 yilga kelib 25 milliondan ortiq darajaga yetgan. Shu bilan birga, naqd pulsiz to'lovlar ulushi ham keskin oshib, umumiy tranzaksiyalarning asosiy qismini tashkil eta boshlagan. Bu esa kelgusida islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarini joriy etish uchun qulay muhit shakllanayotganini anglatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarini rivojlantirish zamonaviy moliya tizimining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan mikro-moliyalashtirish mexanizmlari nafaqat moliyaviy xizmatlarning tezligi va qulayligini oshiradi, balki ularning shaffofligi, xavfsizligi va samaradorligini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tahlillar shuni tasdiqladiki, FinTech yechimlarining joriy etilishi orqali islomiy banklar kichik biznes subyektlari va kam daromadli aholi qatlamlariga kengroq moliyaviy xizmatlar ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa moliyaviy inklyuziyaning oshishiga, yangi ish o'rinlari yaratilishiga hamda iqtisodiy faollikning kuchayishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ushbu tizimni rivojlantirishda mavjud muammolar ham aniqlandi. Jumladan, normativ-huquqiy bazaning yetarli darajada shakllanmaganligi, shariat talablariga to'liq mos keladigan moliyaviy instrumentlarning kamligi, texnologik infratuzilmaning notekis rivojlanganligi hamda kiberxavfsizlik bilan bog'liq xatarlar asosiy cheklovchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston sharoitida islomiy bank xizmatlarini, xususan, raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarini rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

✓ Islomiy moliya institutlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish;

✓ Raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda bank tizimida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;

✓ Islomiy moliya va raqamli texnologiyalar bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish;

✓ Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali islomiy moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ishonchni mustahkamlash;

✓ Xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish asosida yangi moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish.

Islomiy banklarda raqamli mikro-moliyalashtirish tizimlarini keng joriy etish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikni oshirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chapra, M.U. (2000). *The Future of Economics: An Islamic Perspective*. Leicester: Islamic Foundation.
2. Usmani, M.T. (2002). *An Introduction to Islamic Finance*. Karachi: Idaratul Ma'arif.
3. IFSB (2023). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*. Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board.
4. AAOIFI (2022). *Shariah Standards for Islamic Financial Institutions*. Manama: AAOIFI.
5. World Bank (2022). *Financial Inclusion and FinTech Report*. Washington, DC: World Bank.
6. IMF (2022). *FinTech and Islamic Finance: Opportunities and Challenges*. Washington, DC: International Monetary Fund.
7. Deloitte (2023). *Islamic Finance Development Report*. London: Deloitte Insights.
8. OECD (2023). *Digital Finance Outlook 2023*. Paris: OECD Publishing.
9. CGAP (2021). *Digital Microfinance and Financial Inclusion*. Washington, DC: CGAP.
10. Hasan, Z. (2021). *Islamic Banking and Finance: Principles and Practice*. Kuala Lumpur: Pearson Malaysia.
11. Central Bank of Uzbekistan (2023). *Annual Report*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki.
12. Islamic Development Bank (2022). *Islamic Finance and Digital Transformation Report*. Jeddah: IsDB.